

КАРОЛИНА ШИКОРА

Университет „Мария Кюри-Склодовска“ – Люблин

✉ karolina.sikora3@onet.pl

БЪЛГАРСКАТА РАЗГОВОРНА РЕЧ И ЖЕСТИКУЛАЦИЯ – ПОГЛЕД ОТ СТРАНИ

Анотация:

Статията откроява няколко неочаквани предизвикателства пред полски студенти, изучаващи български език и култура, свързани с жестикулирането и първия досег с българската фонетика. Посочват се комуникативни ситуации, изискващи елементарни езикови и културни умения, които остават извън наличните учебници и помагала. Примерите са извлечени от лични наблюдения върху съвременната комуникация със и между българи, получени в България след една година следване на специалността балканистика в Полша. Авторката поддържа тезата, че за начевания българист придобитите от учебниците познания остават задължителни, но недокрай надеждни в непосредствените контакти с българи, където дори езикът на жестовете се нуждае от превод.

Ключови думи:

жестикулация, мимика, междуметия, разговорен език, изучаване на български език зад граница

Тази статия е посветена на комуникативни проблеми, с които се сблъскват студентите българисти от Полша при първия им реален контакт с българи извън академичната аудитория. Колкото и добре да е усвоил основите на езика чрез учебници¹, упражнения с преподавателя и книжни пособия, полският първокурсник, попаднал в България, осъзнава нуждата от усвояване на елементарни компетенции, свързани както с всекидневния изговор, така и с жестикулирането, без които съществува реална заплаха българският събеседник да остане неразбран.

Моят изходен опит е основан върху българистичното ми обучение в университета „Мария Кюри-Склодовска“ в източния полски град Люблин² (първи курс на специалността балканистика³), последвано от

¹ През 2014 г. бе публикуван комплексен учебник по български език специално за полски студенти, състоящ се от две части (Топузов, Михайлова 2014а; Малджиева 2014).

² За люблинската българистика вж. Сотиров 2015: 119–124.

³ За целите, организацията и учебните планове на новата специалност балканистика в Люблинския университет вж. Риков 2015: 127–132.

тримесечен стаж в полска фирма в България, изискващ непрестанни контакти на разговорен български език.

Текстът описва няколко типични ситуации, които биха затруднили студентите в адекватното прилагане на придобитите знания в реални условия.

Подадените в статията примери са почерпени от непосредствения ми опит през лятото на 2016 г. и са потвърдени от впечатленията на редица мои колеги, пребивавали в България.

*Разговорният български език днес на фона
на учебникарските примери*

На всяка крачка чуждестранният студент е заставен да изпита особеностите на книжовната норма и разговорните ѝ приложения, или с други думи – на наученото и реалното положение, определящо езиковата ситуация в страната. Проблемите в това отношения започват още от баналния факт за изговора на *a* като *ъ*, който е една от главните особености на иначе „безпроблемната“ българска фонетика за полски студент, изучавал английски, немски или дори руски език. Чуждестранният българист е предупреждаван отрано, че в изрази като *мама*, *топка* или *сладкарница* настъпва редукция на гласната *a*. Въпреки това, регистрирането на този изговор при носители на езика в непосредствена комуникация продължава да впечатлява чужденеца със степента на неузнаваемост в преобразението на *a*.

Изненада крие обаче и обратният процес, който се оказва значим практически проблем: изговорът на звука *ъ*, когато той не е под ударение. Често в такива случаи младият българист може да възприеме този звук по-скоро като *a*, а тази практика не е широко коментирана в учебните пособия. Примерни думи, където се проявява това явление, са *България*, *сърцето* / *сърцата* или *въпрос*. В тях полското ухо може лесно да припознае (за да се изпише впоследствие) неудареното *ъ* като *a*, особено ако това ухо е било тренирано в английския език. С други думи, редукцията на *a* съвсем не е едностранен процес – нещо, което заслужава особено внимание в ранното обучение на полските студенти. При това самочувствието, регистрирано сред мнозина млади българи, които с охота обясняват как „ние [българите] не пишем като англичаните и французите“, започва да звучи абсурдно сред полските студенти, изпитали немалко колебания относно днешната правописна норма.

Струва си също да обърна особено внимание на съвременния говор на българи, изразяващи се чувствително по-бързо, но и с все по-големи отклонения от книжовната норма. По време на моя престой в България, през който общувах с много образовани хора в младежка или на средна възраст, често срещах изрази като *К'во ше правиш?* (свивано до *К'о ш'праиш?*). Подобен е случаят със *Сега всичко е наред*, преобразено до неузнаваемост в *Сея сичко е наред* и дори *С'я сичку'й нърет*.

Докато същите събеседници твърдят, че говорят така, както пишат, или най-много говорят забързано, но без отклонения от книжовната норма, аз бях в състояние да потвърдя, че когато чужденецът иска да говори според заучените правила, вече съществува риск той да остане неразбран. Например, когато помолих в един магазин за *двадесет бройки бонбони*, продавачът ме изгледа странно и нагърти: *двайсет, нали?* (а впоследствие у други регистрирах формите *двайсе*, *дваесе* и дори *двайс*, *дваес*). Този факт може да бъде изтълкуван като доказателство, че днес формата *двадесет* не просто излиза от разговорна употреба, но звучи неестествено в ушите на самите носители на езика.

Посочените примери не изглеждат само безобидни срещи с живия език. Те поставят въпроса какъв език трябва да изучава съвременният чуждестранен студент, за да може той успешно да реализира професионалната си мисия? Защото докато изучавам взаимната заменяемост на *двадесет* и *двайсет* в университета, реалната комуникация в работни условия вече изисква много повече знания и компетенции, нужни при непосредствен контакт с българи.

Упражненията по изговор не са единственото предизвикателство пред полския студент, защото всекидневното общуване в южнославянската страна зависи в голяма степен от извънезиковата комуникация. Колкото и да са подготвени поляците за този факт, те едва ли си дават сметка за степента на разпространение на специфичните жестове, с които българинът си служи в неформална и дори формална обстановка.

Българската и полската жестикулация днес – прилики и разлики

Ако разговорната практика сама по себе си крие предизвикателство за чуждестранния българист, нещата се усложняват неимоверно, когато в комуникацията се отчете и жестикулацията. Категорично мога да потвърдя, че днес в България се жестикулира чувствително повече, отколкото в другите европейски страни. В България се срещат много жестове, които са познати и в Полша, но невинаги означават едно и също нещо. Случва се един жест да има съвсем различни значения в двете култури. Важно за мен е не честотата на жестикулирането, а потенциалът на някои български жестове изцяло да заместят езиковата комуникация.

Съвременните поляци знаят твърде малко за българския език и трудно могат да го различат от сръбския или хърватския например. Като безспорна запазена марка на българския език и култура обаче функционира не друго, а *отвесното поклащане на главата* в знак на отказ, което за поляците означава единствено потвърждение. Широката популярност на този факт бе потвърдена и в епизод от сериала на националната телевизия TVP „Ранчо“⁴. Въпреки това, за начеващия

⁴ „Grecy i Bułgarzy“ (сезон VIII, еп. 101, 2014 г.). Думите на един от героите са използвани като доказателство за извечната балканска причудливост и комуникативна недостъпност: *Когато един грък потвърждава нещо, тогава клати глава така*

полски българист проблемът не е елиминиран, тъй като превключването от собствения жестов код към чуждия не се осъществява така бързо – и двете страни (полска и българска) не знаят какъв жест трябва да използват в момента на разговор, за да бъдат правилно разбрани. Към това, според мен, задължително трябва да бъде отчетен и трети аспект на непосредствената комуникация, а именно мимиката. Българският жест за *да* или *не* най-често се съпровожда от достатъчно изразително движение на лицевите мускули, чрез които конкретният жест разкрива пълното си значение. А така, дори да е запознат с чуждия комуникативен код, студентът е длъжен да следи и за езиковата изправност на разговора, и за адекватната жестомимическа преводимост на подаваните в пряк контакт съобщения.

Друг ключов елемент в съвременния български комуникативен код отправя по-скоро към междуметията, но влиза и в границите на жестикулацията, доколкото употребата му е съпроводена с леко свеждане на главата надолу. Със значение на отказ в България функционира *цъкането с език*⁵, което е практически непознато на полските студенти. Когато българин отказва нещо, той често в неофициална среда просто *цъка* (независимо дали този акт се предава писмено чрез *ц* или *тц*). При споделяне на това наблюдение с мои колеги никой не разпозна смисъла на българското *цъкане*. Първата полска асоциация за този жест бе за комуникация с кон.

Неразгадаема за начеващия българист остава и многократната употреба на същото *цъкане*, която вече не означава отказ, а учудване (най-често негативно)⁶. То често може да бъде свързано с леко повдигане на главата, а писмено се изразява чрез *ц*, *ц*, *ц* или *тц*, *тц* (респективно *ц... ц... ц...*⁷). Докато полските междуметия в такива случаи са няколко, те съдържат различни гласни звукове и представляват цели фрази (напр. *ojej!*, *O, jejku!*, *O, kurcze!*). Обратно – липсата на гласен звук и споменатото леко поклащане на главата в българска среда са пореден аргумент за разглеждането на тези явления като част от жестомимическия код.

Сходно с *цъкането*, но съпроводено с обратно движение на главата – този път *отдолу нагоре* – е специфичното междуметие *а* в края на въпросителни изречения. За млад филолог от чужбина такъв жест не се разбира от само себе си, поради което в примерна ситуация на въпрос *Донесе документа, а?* полякът може изобщо да не възприеме съобщението като изискващо отговор.

Пореден характерен и потенциално опасен жест е неколкократното *удряне с опъната ръка по шията*. Тук вече е налице идентичност на

[отвесно], а когато българин потвърждава абсолютно същото нещо, клати глава така [хоризонтално]. Цял живот не могат да се разберат!

⁵ Частицата *тц* е регистрирана в РБЕ, <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/тц> (достъп: 10.03.2017).

⁶ Това значение на *тц* обаче не е отразено в „Речник на българския език“ на БАН.

⁷ Така изразява учудването си и Бай Ганьо в главата „Бай Ганьо на гости“.

жеста в българска и полска среда, макар с коренно различни значения. Българите използват това движение много рядко, като то се разпознава като заплаха за убийство или саморазправа. Липсата на познание за различното му значение ме направи свидетел на ситуация, при която български служител ми се оплака, че е разбрал жеста на полски колега именно като знак за *отрязване на главата* – заплаха за убийство (или най-малко за *уволнение*). Във всеки случай жестът бе възприет като недоброжелателен, насочен към събеседника и отправен с пълна сериозност. Едва след като обясних действителните намерения на поляка, според чийто комуникативен код жестът може да означава единствено *напиване, употреба на алкохол*, моят български колега се успокои. При това е необходимо да се поясни, че в полска среда този жест означава единствено намеренията на извършващия жеста (възприема се като лична декларация) и не включва модела *А ще направи нещо на Б*.

Вниманието на поляците се привлича и от екзотичния жест, при който при намиране или обратно получаване на пари българинът *трие с тях брадата си*. Търсенето на еквивалент в полска среда може да извика асоциация с практиката, когато поляк намери някакъв предмет, включително пари, той да духа върху него. Дори двата жеста да са провокирани от народни суеверия, те продължават да изглеждат не просто неясни, но с несъмнена екзотика в комуникационната среда на другия народ.

Жест, който в Полша не е присъщ, е неколкочкратното приближаване на *юмрук с изваден палец към устата*. Това е българският еквивалент на полското допиране на ръката до шията, макар в балканската култура той да не означава непременно напиване, а само употреба на алкохол или просто утоляване на жажда. Сравнението с допирането до шията показва, че тук е налице само частично препокриване на значението – нещо, което чуждестранният българист е длъжен да отчете.

Особено внимание заслужава българският жест, който аз наричам *сметката, моля!*: *треперливо движение с допрени палец, показалец и среден пръст* при свити безименен пръст и кутре. Българският сервитьор отлично разпознава желанието на клиента да се заплати и едва ли влага в него проява на непочтителност към професията му (напр. отказ от езикова комуникация), докато полският навярно би разчел желание клиентът да получи нещо за писане или би намерил основания да се обиди заради предполагаемо недоволство на клиента от бавно обслужване (изявяване на неуважение пред останалите посетители на заведението).

Пореден български жест, прилаган често и в най-различни ситуации, е *ротацията на дланта*. Този жест може да означава съжаление заради пропуснат шанс или неприятен инцидент, но може да означава и подкана за по-бързо действие. Въз основа на личния си опит в страната бих открила и трето значение на този жест, особено ако въртенето на

дланта е еднократно и с рязък завършек: като визуализация на израза *Карай да върви!* или *От мен да мине!*, означаваща оптимистично или великодушно подминаване на някакъв неприятен факт. Този жест няма конкретно съответствие в полска културна среда и затова привлича с екзотичността си.

*Обучението по съвременен български език –
предложения без оплаквания*

Във връзка с представените наблюдения искам да изведа няколко заключения и да отправя предложения от практическа гледна точка. От приведените примери става разбираемо как на един начеващ студент българист може да се стори, че в балканската страна хората говорят не само чрез езика, *но и с ръцете си*. От такава гледна точка паралингвистичните аспекти на комуникацията се оказват важен, а не страничен компонент от обучението по български език.

Увеличеният брой жестове при българите и тяхната липса у поляците подчертават социокултурните различия между двата славянски езика. Струва ми се, че познаването на тези различия може да спести много притеснения на студента, пристигнал на работна практика в чуждата страна. Така например поляците, привикнали със задължителен пряк зрителен контакт по време на разговор като гаранция за вежливост, могат да се окажат неспособни да разчетат адекватно липсата на гледане в очите на събеседника. Същото се отнася и до неимоверно по-активната роля на физическия допир между събеседници българи (потупване по рамото, докосване на ръцете, сочене с пръст, хващане над лакътя...) – нещо, което не функционира по идентичен начин в полска среда. В обобщение мога да потвърдя, че диалогът между българи и поляци би спечелил от наличието не само на речници, но и на превод на жестовете, използвани във всяка национална култура.

Във връзка с представените наблюдения е логично да се подкрепи идеята за обособен раздел в учебниците за чуждестранни българисти, който да въвежда в основите на българската жестикуляция и евентуално би включвал неин миниатюрен „речник“.

Личната ми равносметка от тримесечния престой в България е, че най-силни впечатления в езиков план ми направиха не разнообразието от глаголни времена и преизказното наклонение, нито нуждата от разширяване на моя речник, а именно причудливият изговор на вече научени фрази, както и жестикуляцията, съпровождаща всекидневната комуникация. Мога да потвърдя, че дори най-пълното изучаване на България по учебник⁸ не съвпада с тази България, която открих за себе

⁸ Струва ми се, че думите от предговора към учебника на Н. Топузов и Я. Михайлова от 2014 г. са приложими не само към конкретното издание, а към всяко пособие за чуждестранни българисти: *Учебникът сам по себе си не осигурява интензивно и успешно обучение. ... без непосреден контакт с хората и културата на тези, за кои-*

си и която крие много неподозирани приключения за чуждестранните студенти.

Литература

- Малджиева 2014: Maldijeva, V. *България е малка, но хубава. Praktyczna gramatyka języka bułgarskiego dla polskich studentów, cz. 2.* Toruń, Wyd. UMK, 2014, 132 s.
РБЕ: *Речник на българския език.* София, БАН, <http://ibl.bas.bg/rbe/> (достъп: 10.03.2017).
- Риков 2015: Риков, К. Новата специалност балканистика в Люблинския университет – образователни, научни и културни предизвикателства. В: Kovacheva, A.; Borowiak, P. (Red.). *Bulgaria tradycyjna i nowoczesna.* Poznań, Matuscula, 2015, s. 125–134.
- Сотиров 2015: Сотиров, П. Старата и младата българистика в университета „Мария Кюри-Склодовска“ в Люблин. В: Kovacheva, A., Borowiak, P. (red.). *Bulgaria tradycyjna i nowoczesna.* Poznań, Matuscula, 2015, s. 119–124.
- Топузов, Михайлова 2014а: Topouзов, N., Mihaylova, I. *България е малка, но хубава. Podręcznik języka bułgarskiego dla polskich studentów, cz. 1.* Toruń, Wyd. UMK, 2014, 237 s.
- Топузов, Михайлова 2014б: Topouзов, N., Mihaylova, I. Предговор за студентите. В: *България е малка, но хубава. Podręcznik języka bułgarskiego dla polskich studentów, cz. 1.* Toruń, Wyd. UMK, 2014, s. 9–10.